

‘श्रावण आला’

माझे एक गुरुतुल्य स्नेही आमच्याकडे राहायला येणार म्हणून आम्ही आनंदून गेलो होतो. ते संन्यासी असल्याने काय खाणार, त्यांची व्यवस्था काय ठेवायची, असं त्यांच्या इतर शिष्यांना विचारलं, तेव्हा त्यांनी सांगितलं, ‘सगळं ते स्वतःच करून घेतात. तुम्ही काहीच करायचं नाही.’ त्यामुळे आम्ही बुचकळ्यातच पडलो. आल्यावर स्वामिजींनी पत्नीच्या हातचं आपण जेवू असं सांगितल्यानं तेवढं आम्हाला जरा बरं वाटलं. पत्नीने चांगलं जेवण तयार केलं, पण जेवायला बसल्यावर त्यांनी सांगितलं, की तुम्हाला जेवढं वाढायचं असेल, तेवढं एकदाच वाढा. नंतर आग्रह करायचा नाही !

नैवेद्याचं ताट त्यांना दिलं गेलं. त्यांनी चटणी, लोणच्यापासून गोड-धोडापर्यंत सर्व एकत्र कालवलं आणि तेवढं तसंच खाल्लं. ते मला म्हणाले, ‘इतरांना हे विचित्र वाटतं, म्हणून मी त्यांच्याकडे जेवत नाही. तुमच्याकडे संकोच वाटला नाही, म्हणून जेवायचं ठरवलं. मी संन्यासी आहे. मला माझ्या व्रताप्रमाणे जिभेसाठी जेवायला परवानगी नाही.’

नंतर भेटायला आलेल्या मित्रमंडळींबरोबर चर्चा करताना त्यांनी भगवद्गीतेत मात्रास्पर्शापासून तितिक्षा करून दूर राहायला सांगितलं आहे त्याचं सुंदर विवेचन केलं. आपल्या दर्शनांमध्ये सृष्टीची पाच तत्त्वं मानली आहेत. आपल्याला बाहेर स्थूल रूपात जाणवतात ती पाच तत्त्वं म्हणजे शब्द आणि अवकाश देणं हे गुण असलेलं आकाश, स्पर्श हा गुण असलेलं वायुतत्त्व, प्रकाश आणि उष्णता देणारं तेजतत्त्व, प्रवाहीपणा आणि स्निग्धता हे गुण असलेलं आणि पदार्थाची चव आपल्याला जाणवून देणारं आपतत्त्व आणि शेवटी कठीणपणा हा गुण असलेलं आकार आणि आधार देणारं पृथ्वीतत्त्व.

स्थूल रूपांत आपल्याला जाणवणाऱ्या या पंचमहाभूतांचं अतिशय सूक्ष्म रूपातलं अस्तित्व म्हणजे तन्मात्रा. पृथ्वीतत्त्वात पहिल्या चारही तत्त्वांच्या तन्मात्रांचे गुण असतात. आपतत्त्वात पहिल्या तिन्ही तत्त्वांचे, तेजात वायू आणि आकाशाचे आणि वायूमध्ये आकाशाचेही गुण असतात. एकामागून एक अशी निर्माण झालेली ही पंचमहाभूतेच निरनिराळे आकार धारण करून ही सृष्टी प्रत्यक्षात यायला कारणीभूत असतात. विज्ञानाने कारण शोधत स्थूल रूपाकडून सूक्ष्म रूपाकडे जात त्याची माहिती करून घ्यायची असते. या साऱ्यांपेक्षा चैतन्य तत्त्व हे वेगळेच आहे. तेच इंद्रियांच्या द्वारा जगाचा अनुभव घेत असते.

आता अवकाश, स्पर्श, उष्णता-प्रकाश, रस आणि गंध हे गुण ओळखून त्यांचा अनुभव देणारी इंद्रियेसुद्धा त्या त्या महाभूताच्या तन्मात्रांचीच बनलेली असतात. स्पर्श, दृश्य, रस, गंध वगैरे सारे अनुभव ती आपल्याला देतात. त्या अनुभवापासून दूर पळताच येत नाही. ते अनुभव घेणं म्हणजेच जीवन. पण हे अनुभव सुखाचे आणि दुःखाचे असे दोन्ही असतात. त्यांच्यासोबतच सुखाची ओढ आणि दुःखाचा तिटकारा निर्माण होऊन आपल्याला बांधून टाकतात. सुखाचा आनंद घ्यायचा, पण त्याला चिकटायचं नाही. दुःख टाळता आलं तर चांगलंच. पण ते शक्य नाही झालं, तर जेवढं वाट्याला येईल ते सहनच करायचं ही साधना आहे, अगदी स्वामिजींच्या इतकं टोकाला जाणं हे नाही साधलं, तरी प्रयत्न त्या दिशेने व्हावेत. त्यासाठी व्रतं असतात. ती करायला श्रावण हा सर्वात उत्तम महिना आहे.

- भीष्मराज बाम
('मना सज्जना' या पुस्तकातून)